

Kamila Woźnica*

Wieś Siedlce w ziemi łukowskiej

Najdawniejsze dzieje Siedlec nikną w mroku zapomnienia. Badacz z trudem odnajduje nieliczne informacje na temat miejscowości sprzed lokacji miasta, a więc sprzed 1547 r. Stan ten jest spowodowany szczątkowym zachowaniem źródeł dotyczącym okresu sprzed zaborów. Z tego przedziału czasowego dopiero wiek XVIII jest lepiej reprezentowany w źródłach pisanych.

Autorka pracy postawiła przed sobą zadanie zaprezentowania dotychczasowego stanu wiedzy na temat dziejów Siedlec przedlokacyjnych oraz próbe odpowiedzi na do tej pory otwarte pytania dotyczące czasu powstania miejscowości i spraw własnościowych z nim związanych. Ze względu na brak źródeł można potraktować artykuł jako wstęp do dalszych badań.

Wzmianki o Siedlcach średniowiecznych i wczesnonowożytnych zawierają księgi ziemskie lubelskie i księgi podkomorskie łukowskie znajdujące się w Archiwum Państwowym w Lublinie, Metryka Koronna z AGAD, akta wizytacji parafii z XVI i XVII w. znajdujące się w Archiwum Kapituły Metropolitalnej w Krakowie, Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Archiwum Archidiecezjalnym w Lublinie, Archiwum Diecezjalnym w Siedlcach, rejestry poborowe z tego okresu¹. Nie zachowały się do czasów współczesnych te najbardziej wartościowe – księgi ziemskie łukowskie oraz księgi ziemskie liwskie będące potencjalnym źródłem informacji do relacji między właścicielami Siedlec a szlachtą mazowiecką. Nie zachował się oryginał dokumentu lokacyjnego – zachował się wydany 10 II 1746 r. jego regestr w Metryce Koronnej² oraz przywilej odnawiający lokację na prawie chełmińskim wydany przez króla Augusta III³

Źródłem informacji na temat początków miejscowości są źródła archeologiczne. Na terenie miasta znaleziono podczas badań archeologicznych oraz przypadkowo różne obiekty, jak np. narzędzia, broń, ozdoby, części ubioru, fragmenty ceramiki, szkła, metalu i kości zwierzęcych. Przedmioty te znajdują się w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Warszawie Delegatura w Siedlcach oraz w Muzeum Regionalnym w Siedlcach. Niestety, oprócz wyko-

* Mgr Kamila Woźnica – doktorantka w Instytucie Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach; zainteresowania badawcze: polskie prawo zwyczajowe, historia regionalna, dzieje Siedlec przed 1807 r.; kontakt za pośrednictwem redakcji.

¹ Pawiński (1886).

² Wierzbowski (1915), nr 22613.

³ AP Siedlce, Zbiór dokumentów pergaminowych i papierowych 1746-1787, sygn. 1; dokument został wydany i przetłumaczony w: Ciara (1977) 96-118.

palisk w pałacu w latach 1973-1974, poszukiwania tego typu źródeł ograniczono jedynie do prac w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP) oraz badań ratowniczych.

Ograniczony zasób źródeł przyczynia się do niewielkiego zainteresowania historyków średniowiecznymi i wczesnonowożytnymi dziejami Siedlcami. Podstawowe opracowanie zostało opublikowane w 1939 przez A. Wintera *Początki Siedlec*, do której sięga się do dziś została napisana w 1939 r⁴. Dane, które ten pierwszy badacz historii miasta wyszukał jeszcze przed wojną, zostały następnie przez niego wykorzystane i uzupełnione w *Dziejach Siedlec 1448-1918* wydanych ponad 40 lat temu⁵. Na początku lat sześćdziesiątych XX w. pisał też o Siedlcach przedlokacyjnych i erygowaniu parafii lubelski uczony S. Litak⁶. W latach osiemdziesiątych swoimi badaniami na temat własności ziemskiej w województwie lubelskim w epoce średniowiecza objęła Siedlce A. Sochacka⁷. Na kolejną pracę trzeba było czekać do połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku, kiedy wydano monografię *Siedlce 1448-1995. 450-lecie nadania praw miejskich* pod redakcją E. Kospath-Pawłowskiego⁸. Natomiast na początku XXI w. powstały interesujące artykuły R. Borychowskiego na temat pierwszej siedleckiej parafii⁹. Na tym niestety, można zakończyć opis bibliograficzny.

Zanim ustaliła się nazwa Siedlce, określenie miejscowości zapisywano w różny sposób. W 1441 r. Były to „Sedlicze”, w 1448 – „Szedlecz”, w 1454 – „Shydlcze”, w 1470 – „Szyedlcze”, w 1507 – „Syelcze”, w 1509 – Syedlcze, w 1547 r. Siedlcze¹⁰.

Na historię miejscowości duży wpływ miało jej usytuowanie. Miasto leży w widłach dwóch rzek: Liwca i Muchawki zwanej do XVIII w. Żytrnią. Najstarsza, centralna jego część jest oddalona od Muchawki o ok. 4 km. Liwiec natomiast zbliża się do centrum na odległość ok. 5 km. Do zaborów był to północny kraniec ziemi łukowskiej należącej przed 1474 r. do województwa sandomierskiego, a po tym roku do województwa lubelskiego. Przed 1569 r. przebiegała tu granica Królestwa Polskiego z rozciągającym się na zachód od Muchawki Mazowszem, do 1526 r. niezależnym księstwem. Natomiast za Liwcem zaczynały się ziemie nazywane od przełomu XVI-XVII w. Podlasiem¹¹. Właśnie wzdłuż tej rzeki, względnie nieco na wschód od niej, biegła zwykle granica między Polską i księstwami ruskimi, a od XIV w. z Litwą.

⁴ Winter (1939).

⁵ Winter (1969).

⁶ Litak (1962); Litak(1964).

⁷ Sochacka (1987).

⁸ Kospath-Pawłowski (1996).

⁹ Borychowski (2004); Borychowski(2006).

¹⁰ Kuraś (1983) 210.

¹¹ Wiśniewski (1970) 172.

Siedlce, jak i inne miejscowości znajdujące się w pobliżu pasu granicznego, narażone były na szereg niebezpieczeństw zwłaszcza ze względu na bliskość Litwy. Ziemia łukowska została w ciągu XIII i XIV w. bardzo zniszczona przez najazdy pruskie, jaćwieskie i litewskie¹². Zapędyły się tu również zagony tatarskie. O wielkości zniszczeń świadczy dokument biskupa krakowskiego Bodzęty z 1359 r. zwalniający ziemię łukowską od dziesięciny na okres 30 lat¹³. Pograniczne usytuowanie wskazuje na specyfikę tych ziem. Tereny te miały znaczenie dla obronności kraju, były peryferyjne, silnie zalesione i zabagnione, więc osadnictwo rozwinęło się tam na większą skalę w dużym opóźnieniu w stosunku do innych obszarów¹⁴. W pobliżu znajdują się grodziska w Wyłazach (już na zachód od Liwca, funkcjonujące w XI-XII w.) oraz w Krzesku Królowej Niwie (do XI w.) i zaginione dziś grodzisko w pobliżu Zbuczyna¹⁵. Dodatkowo od pozostałych obszarów ziemi łukowskiej oddzielał je pas gęstych lasów zwany Tłuścem. Współcześnie z tego kompleksu zostały jedynie niewielkie fragmenty. Jednak jeszcze na mapie Perthéessa z końca XVIII w.¹⁶ oraz Topograficznej Karcie Królestwa Polskiego z pierwszej połowy XIX w.¹⁷ jest on wyraźny. Rozciągał się na linii wsi Wiśniew, Radomyśl, Krzesk Stary, Tłuściec¹⁸. Do XV w. Siedlce leżały z dala od dróg handlowych. Trakty wiodące w tym czasie w okolicach Pruszyzna zwane Cielemęckim i Zawadzkim omijały je od wschodu. Natomiast tzw. „szlak podlaski” idący z Gdańska przez Łomżę, Węgrów, Drohiczyn i Łuków do Lublina omijał je od północy. Tak samo było z traktem wiodącym z Warszawy na Litwę. Prowadził on bowiem przez Stanisławów, Liw, Węgrów, Sokołów, Wysokie, Drohiczyn i Brześć. Dopiero w połowie XV w. trakt podlaski uległ przesunięciu i przeciął Siedlce¹⁹.

Wskazywać by to mogło na późne powstanie Siedlec. Pogląd ten podzielają również niektórzy historycy²⁰. Jednak przeczą temu źródła archeologiczne. Według archeologów, prowadzących badania na terenie miasta, zachowuje ono ciągłość osadniczą już od IX w., a stanowiska archeologiczne z czasów średniowiecza znajdują się w kilku miejscach. Najdawniejszą metrykę ma osadnictwo w okolicach pałacu i szpitala miejskiego. Po stronie wschodniej i zachodniej południowego skrzydła pałacu oraz na terenie szpitalnym w trakcie wykopalisk w latach 1973-1974 odkryto fragmenty ceramiki, szkła, metalu i kości zwierzęcych o chronologii od IX w. do współczesności, przy czym ceramika z IX i X w.

¹² Długosz (1974) 282 i n.

¹³ Piekosiński (1887) nr 730.

¹⁴ Mencil (1974) 149, 164.

¹⁵ Górska I. (1976) 57, 75-76, 161-164.

¹⁶ de Perthées (1786).

¹⁷ *Topograficzna Karta Królestwa Polskiego*, Petersburg 1843 skala 1:126000, kol. V sek.IV.

¹⁸ Litak (1962) 147-148; Litak (1964) 21-24.

¹⁹ Plewczyński (1996) 22-23.

²⁰ Litak (1962) 153; Plewczyński (1996) 23.

(znaleziona na terenie pałacu) stanowi jedynie 6,9% materiału z IX – XV w. Wyraźne zwiększenie liczby fragmentów ceramiki odnosi się do XI – XIII w. Jest to już 40,1% materiału średniowiecznego. Natomiast z wieków XIV i XV pochodzi 53% materiału z tego okresu. Trzeba przy tym dodać, że w miejscu wykopalisk archeologicznych na terenie pałacu średniowieczna warstwa kulturowa została zniszczona przez niwelację terenu w XVI w. Po stronie wschodniej południowego skrzydła budynku odkryto również relikty spalonego budynku mieszkalnego z XI – XII w. oraz wykop o szerokości ponad 2 m i głębokości do 2,15 m datowany materiałem ceramicznym na XVI-XVII w. Według archeologów stanowił on część kanału doprowadzającego wodę do stawu leżącego kiedyś na południowy wschód od pałacu albo fosę wokół dworu obronnego²¹.

Na terenie oddalonego o kilkadziesiąt metrów na wschód od pałacu szpitala miejskiego odkryto również fragmenty ceramiki i szkła, przy czym najstarsze fragmenty ceramiczne datowane są na XIII i XIV w. Co więcej, natrafiono tam na relikty półziemianki, której chronologię ustalono dzięki ceramice na XIII-XIV w. Oprócz fragmentów naczyń natrafiono tam na zbutwiałe drewno z konstrukcji budynku, dużą ilość węgla drzewnych i grudki polepy. Podłoga domostwa znajdowała się 70 cm poniżej poziomu gruntu²². Kilkadziesiąt fragmentów ceramiki średniowiecznej (siwaki) odkryto także w okolicach starego ratusza, a więc kilkadziesiąt metrów na południowy zachód od pałacu²³.

Następnym punktem osadniczym jest teren, na którym usytuowana jest szkoła podstawowa nr 7 oddalony o ok. 400 m na wschód od pałacu, gdzie znaleziono fragmenty ceramiki średniowiecznej i nowożytniej²⁴. Jednocześnie dzięki przeprowadzonym w 1974 r. badaniom powierzchniowym po południowej stronie najstarszej siedleckiej ulicy – Starowiejskiej od skrzyżowania z ul. Floriańską do wysokości ul. Ogińskich (stanowisko 1) i jeszcze ok. 60 m dalej (stanowisko 2) odkryto fragmenty ceramiki datowane na XI-XIII w., XIV-XV w. oraz XVI-XVIII w.²⁵ Natomiast w trakcie prac kanalizacyjnych na tej ulicy w okolicach szpitala odsłonięto wiklinowe moszczenie drogi datowane na XIII-XIV w.²⁶ Od-

²¹ Gierlach, Wróblewski (1975) 27-39; Gierlach (2001); Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie Delegatura w Siedlcach (dalej WUOZ D. Siedlce), karta ewidencji stanowiska archeologicznego, Siedlce, 58-78/1, oprac. M. Bienia. Uprzejmie dziękuję za pomoc i udostępnienie kart ewidencji stanowisk archeologicznych pani Agnieszce Martyniuk-Drobysz z WUOZ D. Siedlce.

²² Gierlach, Wróblewski (1975) 27-39; Gierlach (2001); WUOZ D. Siedlce, karta ewidencji stanowiska archeologicznego, Siedlce, 58-78/1, oprac. M. Bienia.

²³ Muzeum Regionalne w Siedlcach, Zbiory Archeologiczne, sygn. MRS/A/S/10 (dalej tylko sygnatura).

²⁴ MRS/A/S/90, MRS/A/S/95, MRS/A/S/96, MRS/A/S/103, MRS/A/S/104.

²⁵ MRS/A/S/105, MRS/A/S/107, MRS/A/S/108, MRS/A/S/109, MRS/A/S/110.

²⁶ Gierlach, Wróblewski (1975) 33-34; Gierlach (2001) 12.

krycia te można zinterpretować jako pozostałości małej osady o zabudowie rozproszonej.

Ceramika, którą wydobyto w trakcie tych badań należała zarówno do zastaw stołowych jak i do prostych naczyń kuchennych. Jeśli chodzi o sposób wypalania to znaleziono fragmenty ceramiki czerwonej, siwej, siwionej oraz białej. Część z nich z okresu od XVI w. nosi fragmenty polewy, głównie koloru zielonego i żółtego. Z najwcześniejszego okresu (IX-X w.) pochodzi jedynie ręcznie lepiona ceramika czerwona²⁷.

Należy do tego dodać odkryte w trakcie prac ziemnych cmentarzysko leżące u zbiegu ulic Piłsudskiego i Berka Joselewicza, a więc ok. 500-600 m na zachód od pałacu. Niestety, informacje o nim mamy jedynie z lakonicznej wzmianki w archiwum WUOZ D. Siedlce²⁸ i kart inwentarzowych kilku przedmiotów ofiarowanych przez prywatnego znalazcę w 1974 r. do siedleckiego muzeum. Znaleziono tam bowiem: trzy topory żelazne²⁹, dwa brązowe posrebrzane kałęczki skroniowe³⁰, dwie klamry od pasa³¹, uszko wiadra³², trzy fragmenty okucia wiader³³, krzesiwo żelazne³⁴, okucie żelazne³⁵ i żelazny nóż³⁶ oraz fragmenty ceramiki, według informacji WUOZ D. Siedlce³⁷. Dzięki tym przedmiotom cmentarzysko wydatowano na XIII w. Jest ono położone w pewnym oddaleniu od osady i odpowiada sposobowi pochówku zmarłych we wczesnym średniowieczu, w sytuacji braku w pobliżu kościoła³⁸. Takie podejrzenie wzmożone jest odległością od kościoła parafialnego. Do 1418 r. tereny te należały do oddalonej ok. 30 km od parafii łukowskiej, a więc odległość do świątyni to ok. 30 km. W tym roku powstała parafia w Zbuczynie położonym 13 km na południowy wschód od Siedlec. Jest oczywiście rzeczą niemożliwą, żeby zmarłych przed tą datą chowano na cmentarzu przykościelnym.

W pewnej odległości od tego skupiska osadniczego (ponad 2 km na północ), na terenie ogródków działkowych w okolicy stawów rybnych na siedlec-

²⁷ MRS/A/S/296, MRS/A/S/328, MRS/A/S/346, MRS/A/S/360, MRS/A/S/381, MRS/A/S/402.

²⁸ WUOZ D. Siedlce, karta ewidencji stanowiska archeologicznego, Siedlce, 58-78/4, oprac. M. Bienia.

²⁹ MRS/A/47, MRS/A/48, MRS/A/49.

³⁰ MRS/A/56, MRS/A/57.

³¹ MRS/A/51, MRS/A/52.

³² MRS/A/53.

³³ MRS/A/50.

³⁴ MRS/A/54.

³⁵ MRS/A/55.

³⁶ MRS/A/58.

³⁷ WUOZ D. Siedlce, karta ewidencji stanowiska archeologicznego, Siedlce, 58-78/4, oprac. M. Bienia.

³⁸ Buko (2005) 344-346; Żaki (1974) 108-109, 126.

kich Błoniach, odkryto osadę datowaną ceramiką na X–XII w. Jest ona położona na suchej wyspie wśród podmokłych łąk doliny niewielkiego strumienia Helenki. Niestety nie można odpowiedzieć na pytania, czy był jakiś związek między tymi osadami i jaki³⁹.

Źródła archeologiczne dowodzą wczesnego powstania Siedlec, jednak nie powiedzą nam niestety wiele na temat mieszkańców osady. Natomiast wzmianki pisane na temat miejscowości pojawiają się dopiero w pierwszej połowie XV w. Pierwszą znaną informację przekazują księgi ziemskie lubelskie. W 1441 r. Wojciech z Michowa zamienia się dobrami z Elżbietą, żoną Jana z Oleksowa. Przekazuje jej połowę Siedlec i połowę Golic oraz Wolę Siedlecką i Wolę Golicką w ziemi łukowskiej za połowę Rudna i połowę Składowa w ziemi lubelskiej⁴⁰.

Wojciech z Michowa należał do rodu Rawiczów. Był rycerzem pasowanym, krewnym Krystyna z Ostrowa. Od 1446 do 1450 r. był starostą sanockim, a od 1447 r. także kasztelanem zawichojskim. Wyżej wymienione wsie nie były jedynymi, jakie posiadał. Nie należały też do najbardziej znaczących. Oprócz Michowa był on właścicielem wsi: Biechów, Wodzirad, Chmielów, Wolę Wodziradzką, Szwarszowice, a także działów we wsiach: Bodzechów, Goździelin, Ostrów, Janków, Żurawka na północ od Opatowa oraz Zalesie w ziemi łukowskiej⁴¹. Należał więc do ludzi dość zamożnych.

W nawiązaniu do przygranicznego położenia Siedlec, nasuwa się pytanie, w jaki sposób i kiedy pojawili się tu Rawicze. Pas graniczny był w posiadaniu władcy i dopiero od XIII w. zaczęła tam wkraczać własność kościelna i prywatna. W lubelskim akcja ta zaczęła się dopiero za Kazimierza Wielkiego⁴². Dla tych terenów charakterystyczne było osiedlanie drobnego rycerstwa mającego za zadanie m.in. bronić granic. Umieszczano ich we wsiach w okolicach grodów. Takim przykładem są wsie szlachty zagrodowej w pobliżu Łukowa, jak Dębowica, Nurzyna, Jastrzębie itd. Jednak takie wsie znajdowały się w pewnej odległości od granicy i miały oparcie w grodzie⁴³. Po drugie, ich mieszkańcami była szlachta uboga, nieposiadająca chłopów, sama uprawiająca ziemię. Nie można tego powiedzieć o Wojciechu z Michowa. Mamy tutaj zupełnie inny przypadek. Niestety, przy obecnym stanie wiedzy nie można odpowiedzieć na zadane wcześniej pytanie.

Elżbieta z Oleksowa była bliską krewną Wojciecha. Rafał z Michowa – ojciec Wojciecha i Warsz z Michowa – ojciec Elżbiety byli rodzonymi braćmi. Po śmierci Warsza w bitwie nad Worskłą w 1399 r. opiekę nad jego jedynym dzieckiem – małoletnią Elżbietą przejął właśnie Rafał. Przed 1412 r. została ona po-

³⁹ WUOZ D. Siedlce, karta ewidencji stanowiska archeologicznego, Siedlce, 58-78/11, oprac. M. Bienia.

⁴⁰ AP Lublin, Księgi ziemskie lubelskie; za: Kuraś (1983) 210; Sochacka (1987) 79.

⁴¹ Wroniszewski (1992) 19-22.

⁴² Mencil (1974) 163-164; Zientara (1988) 87.

⁴³ Mencil (1974) 174-175, 192.

rwana spod władzy opiekuna przez przyrodniego brata swojej matki – Tomka Kalskiego i wyszła za Gniewosza młodszego z Dalewic herbu Kościesza. W tym zaś roku odzyskała sądownie od Rafała dobra odziedziczone po ojcu⁴⁴. Małżeństwo to nie było zbyt udane. Z 1428 r. pochodzi kilka świadczących o tym informacji. 1 X tego roku podczas transakcji sprzedaży dóbr dziedzicznych Sidziny mieszcze krakowskiej Urszuli, żonie Marcina Bieckiego, Elżbieta otrzymała od męża zobowiązanie, że zatrzyma swoje prawa do wsi Brzeziny w ziemi łączyckiej, jakie miała dotychczas, jeśli się nie rozwiodą⁴⁵. Jednak z tego roku pochodzi też inny dokument. Jest to bulla papieska zezwalająca biskupowi krakowskiemu na unieważnienie małżeństwa. Oficjalnym powodem tej decyzji było zbyt bliskie pokrewieństwo między małżonkami (czwartego stopnia) i niezyskanie zgody Kościoła na ślub. Jednakże duży nacisk położono w uzasadnieniu również na niezrównoważenie psychiczne Gniewosza i jego ataki agresji, także wobec swojej żony. Uznano go za chorego umysłowo⁴⁶.

Unieważnienie doszło do skutku. Elżbieta przed 1441 r. wyszła za mąż po raz drugi, mimo, że Gniewosz z Dalewic jeszcze żył⁴⁷. Tym razem za Jana Gniewosza. Według Bonieckiego pochodził on z Gnatowic w ziemi sochaczewskiej i był herbu Pierzchała⁴⁸. Po ślubie z Elżbietą pisał się z Oleksowa. Jednak tu występuje kolejny problem. Dzieci Elżbiety: Stanisław Gniewosz i Anna żona Stanisława Gruszczyńskiego używały herbu Zgraja⁴⁹, choć Boniecki, Niesiecki i Paprocki uznają ich za Rawiczów⁵⁰. Boniecki uważał, że ich ojcem był Gniewosz z Dalewic. Według niego przybrały one nowy herb – Zgraję, ponieważ ojciec nie chciał ich uznać, a one nie chciały lub nie mogły używać jego znaku⁵¹. Jednak według wspomnianej bulli z 1428 r. Elżbieta i Gniewosz z Dalewic nie mieli dzieci⁵². Natomiast Długosz zna również Jana Gniewosza tego herbu, ojca Anny, wdowy po Stanisławie Gruszczyńskim. Można zatem przypuszczać, że to Jan Gniewosz z Oleksowa był ojcem dzieci Elżbiety i używał, jak przekazuje Jan Długosz⁵³, herbu Zgraja. Jego potomkowie, jak zauważa S. Szybkowski, prawdopodobnie przyjęli po pewnym czasie herb matki, jako bardziej znany i używany przez bogatsze i potężniejsze rodziny⁵⁴.

⁴⁴ Wroniszewski (1992) 15-19.

⁴⁵ Helcel (1870) nr 2183; Boniecki (1903) 136; Wroniszewski (1992) 23-24; Szybkowski (1996) 163-174.

⁴⁶ Sułkowska-Kuraś, Kuraś, Wajs (1992) nr 2225.

⁴⁷ Szybkowski (1996) 166-174.

⁴⁸ Boniecki (1903) 129, 136-137.

⁴⁹ Długosz (1863) 440; Długosz (1864) 485.

⁵⁰ Boniecki (1903) 136-141; Niesiecki (1979) 97-99, 330; Paprocki (1982) 547-548.

⁵¹ Boniecki (1903) 137.

⁵² Sułkowska-Kuraś, Kuraś, Wajs (1992) nr 2225.

⁵³ Długosz (1863) 440; Długosz (1864) 485.

⁵⁴ Szybkowski (1996) 174.

W 1459 r. Elżbieta, już jako wdowa, podzieliła swoje dobra między Stanisława Gniewosza i Annę. Synowi oddała wsie: Oleksów, Bierdzieżę, Sarnów, Smogorzów, Zwołę w parafii Oleksów i Piotrków w parafii Regów. Natomiast córce wyznaczyła sumy na Brzezinach i Grzmiącą w ziemi łączyckiej. Dzieci zaś oddały jej Niedarczów w powiecie radomskim⁵⁵. Niestety nie wiemy jak wyglądał podział dóbr w ziemi łukowskiej.

Według Bonieckiego, Stanisław Gniewosz miał żonę Dorotę, której w 1461 r. zabezpieczył posag oraz syna Gabriela, którego żoną była Barbara Tarłówna. Natomiast Paprocki znał Gniewoszków herbu Rawicz: Stanisława Gniewosza, żonatego z Magierówną herbu Szeliga, z którą miał trzech synów: Rubina, Daniela i Gabriela. Synem Daniela był Stanisław. Niestety, Paprocki nie informuje, jakie mieli dobra. Jednak kilka zdań potem podaje informacje o Gniewoszach Siedleckich tego herbu z Podlasia. Można więc utożsamiać Daniela Gniewosza właściciela Siedlec z wnukiem Elżbiety z Oleksowa. Co więcej, zarówno Paprocki jak i Niesiecki uznają Siedleckich herbu Rawicz i Gniewoszków z Oleksowa za jedną rodzinę⁵⁶. Pewną wskazówką może być tu archeologia. Wśród ceramiki znalezionej w pałacu w trakcie wykopalisk w latach 1973-1974 występuje kilkadziesiąt fragmentów z białej glinki kaolinitowej. Jej chronologię określono na XIII – XV w. i uznano za import z okolic Kielc⁵⁷. Na tamtych terenach mieli swoje posiadłości Rawicze Michowscy, z których wywodzili się Wojciech z Michowa i Elżbieta, córka Warsza z Michowa, żona Jana z Oleksowa. Mieli oni klucz wsi koło Opatowa. Co ciekawe, Rawicze Ożarowscy, z których wywodzili się późniejsi dziedzice Pruszyzna, sąsiedowali z nimi zarówno na tym samym terenie, jak i na północ od Lublina; gdzie znajdowały się inne posiadłości obu rodzin⁵⁸. Może to być poszlaka, że najwcześniej w XIII w. przynajmniej jedna z tych rodzin pojawiła się na północnej granicy ziemi łukowskiej. Jednakże takie datowanie jest zbyt szerokie i pozwala sformułować na tym etapie badań pewne hipotezy.

Nie rozwiązuje to jednak wszystkich problemów. W zapisce z 1441 r. mowa jest jedynie o połowach wsi Siedlce i Golice. Kto zatem posiadał pozostałą część tych miejscowości? W księgach ziemskich lubelskich odnotowana została w latach 1454-1456 Elżbieta wdowa po Mścisławie z Siedlec, natomiast w latach 1459 – 1470 wzmiankowany jest tam Piotr z Siedlec⁵⁹. Nie wydaje się, aby owa Elżbieta była tożsama z Elżbietą z Oleksowa, skoro klucz oleksowski był znacznie większy i to z Oleksowa – wsi parafialnej tytułowała się przez dłuższy czas wcześniej. Brak jest też informacji, aby wychodziła po raz trzeci za mąż.

⁵⁵ Boniecki (1903) 136.

⁵⁶ Paprocki (1982) 147-148; Niesiecki (1979) 330.

⁵⁷ Gierlach, Wróblewski (1975) 38; WUOZ D. Siedlce, karta ewidencji stanowiska archeologicznego, Siedlce, 58-78/1, oprac. M. Bienia.

⁵⁸ Wroniszewski (1992) 19-27, 55-68.

⁵⁹ AP Lublin, Księgi ziemskie lubelskie; za: Kuraś (1983) 210.

Natomiast badając tożsamość Piotra z Siedlec, warto zwrócić uwagę na pobliską wieś Pruszyn. Mamy tu podobną sytuację jak w przypadku Siedlec. Ta przygraniczna miejscowość staje się w nieokreślonym czasie własnością Rawiczów – dalekich krewnych pierwszych znanych właścicieli Siedlec – Michowskich. Byli to potomkowie Ożarowskich, Mikułowscy z Rudna. Pierwsza wzmianka o Pruszyńcu pojawia się w dokumencie biskupa Zbigniewa Oleśnickiego z 1448 r.⁶⁰, następna zaś w latach 1464-1471⁶¹ w ugodzie między Janem Pruszyńskim a Maciejem, plebanem ze Zbuczyna. Jan pisał się również z Mikułowic (np. jeszcze w 1478 r.) i miał brata – Piotra. Byli oni braćmi niedzielnymi jeszcze długo po tej dacie (przynajmniej do 1482 r.). Posiadali również Rudno, Rudy i część Sowokłesk w ziemi lubelskiej. Ich ojcem był Piotr z Rudna zmarły po 1461 r.⁶² Jednak taka identyfikacja nie jest pewna.

Następne wzmianki o Siedlcach pochodzą z początku XVI w. Właścicielem miejscowości był wówczas Daniel Gniewosz Siedlecki – bardzo prawdopodobny wnuk Elżbiety z Oleksowa. Występuje on w źródłach pisanych z lat: 1503, 1505, 1507, 1509, 1510, 1511 i 1512. Następnym właścicielem był Stanisław Gniewosz Siedlecki, jego syn, pojawiający się w dokumentach od 1510 r. Obaj nie piastowali urzędów państwowych i większość informacji, jakie o nich posiadamy, dotyczy spraw własnościowych.

W tym miejscu należałoby zastanowić się nad majątkiem właścicieli Siedlec. W 1441 r. Wojciech z Michowa, a następnie Elżbieta z Oleksowa mieli w północnej części ziemi łukowskiej pół Siedlec, pół Golic, Wołę Siedlecką i Wołę Golicką. W połowie XVI w. posiadłości Siedleckich obejmowały miasto Siedlce, kilkanaście wsi i dwie osady młynne z kuźnicami. W XVI w. Siedlce należą już do jednego właściciela. W latach dwudziestych tego stulecia również Golice należą w całości do Siedleckich. Można więc sądzić, że nie zmieniły one przez te lata właściciela, a Gniewosze w jakiś sposób weszli w posiadanie ich drugiej części. Źródła archeologiczne z tej wsi są bardzo nieliczne i datowane dopiero od końca średniowiecza. Wola Siedlecka występuje jeszcze w 1507 r. jako „Volya-Szyedlecza alias Vwroth”⁶³ i w 1529 r.⁶⁴, potem zanika. Wola Golicka wystąpiła jedynie raz w 1441 r. Później prawdopodobnie została wchłonięta przez Golice⁶⁵. Jednak Siedleckim przybywają nowe wsie. Daniel Gniewosz został odnotowany właściciel Grabianowa w latach 1510 i 1512⁶⁶. Wieś ta pojawia się po raz pierw-

⁶⁰ Piekosiński (1905) nr 1448.

⁶¹ Kuraś (1963) nr 425; dokument został wydany z błędnie odczytaną datą – 1430 r., co zauważa Kuraś (1983) 191.

⁶² Wroniszewski (1992) 62-65.

⁶³ Kuraś (1983) 272.

⁶⁴ Leszczyńska-Skrętowa (1968) 29.

⁶⁵ Wojciechowski, Sochacka, Szczygieł (1986) 268.

⁶⁶ Wierzbowski (1912) nr 9497, nr 10200; Kuraś (1983) 81.

szy w dokumencie erygowania parafii w Pruszyńcu w 1471 r.⁶⁷ Niestety nie wiadomo, kto był jej właścicielem przed 1510 r. Według danych AZP ślady osadnictwa (fragmenty ceramiki) na terenie tej wsi sięgają wczesnego średniowiecza, jednak ich niewielka ilość (2 fragmenty sprzed XIII w. i 2 fragmenty z XV-XVI w.)⁶⁸ nie przesądza o tak wczesnej chronologii. W pobliżu znajduje się jeszcze jedna miejscowość o metryce co najmniej piętnastowiecznej – Żabokliki. One również zostały wymienione w powyższym dokumencie. Obie z pewnością posiadał Stanisław Siedlecki, ale brak informacji uniemożliwia określenie kiedy weszły w skład dóbr tej rodziny?

Część miejscowości została przypuszczalnie założona przez Daniela i Stanisława Siedleckich. Przed 1532 r. powstał Ujrzanów nazywany też Wolą⁶⁹. W latach 1531-1532 została odnotowana wieś Topór (obecnie Topórek)⁷⁰. Następna wsią, której datę powstania można dość dokładnie określić według źródeł pisanych, jest granicząca z Litwą Strzała⁷¹. Nie była wzmiankowana ani przy okazji fundacji parafii ani jej erygowania 22 listopada 1532 r. Jej nazwa zostaje zapisana rok później w dokumencie biskupa Piotra Tomickiego⁷². Kolejne wsie: Białki, Jagodne i Zarzecze (obecnie Purzec)⁷³ powstały między 1533 r. a 1552 r., kiedy to zostały zapisane w rejestrze poborowym⁷⁴. W tym czasie powstały też kuźnice i funkcjonujące przy nich osady młynne nad rzekami Liwiec i Żytńia. Przy czym ta ostatnia zamieniła się w wieś o nazwie Żytńia, natomiast kuźnica o 3 kołach⁷⁵ nad Liwcem, zwana też Rudą Siedlce, zanikła z biegiem lat⁷⁶. Jednak w Białkach, Żytńiej, Strzale i Purzecu w trakcie badań AZP znaleziono fragmenty ceramiki datowane już od wczesnego, a w Ujrzanowie od późnego średniowiecza⁷⁷. Z innych miejscowości brak jest danych archeologicznych. Określenie wieku tych wsi wymaga dokładniejszych badań archeologicznych.

⁶⁷ Zachowany w zapisach akt wizytacji z 1603 r. i 1614 r.; Litak (1964) 70.

⁶⁸ WUOZ D. Siedlce, karty ewidencji stanowisk archeologicznych, Grabianów, 59-78/12, oprac. M. Bienia; Grabianów, 59-78/14, oprac. M. Bienia.

⁶⁹ Kuraś (1983) 249; Wojciechowski, Sochacka, Szczygieł (1986) 147.

⁷⁰ Kuraś (1983) 243.

⁷¹ Kuraś (1983) 225; Litak (1962) 153-154.

⁷² Litak (1962) 153-154.

⁷³ Na temat zmian nazwy tej wsi: Wojciechowski, Sochacka, Szczygieł (1986) 114 oraz Borychowski (2004) 12.

⁷⁴ Pawiński (1886) 401-402.

⁷⁵ Pawiński (1886) 380.

⁷⁶ Wojciechowski, Sochacka, Szczygieł (1986) 121.

⁷⁷ WUOZ D. Siedlce, karty ewidencji stanowisk archeologicznych: Białki: 59-78/4, oprac. M. Bienia; 59-78/5, oprac. M. Bienia; 59-78/7, oprac. M. Bienia; 59-78/8, oprac. M. Bienia; 59-78/10, oprac. M. Bienia; Żytńia: 57-78/14, oprac. B. Bryńczak, A. Bryńczak; 57-78/18, oprac. B. Bryńczak, A. Bryńczak; Strzała: 57-78/21, oprac. B. Bryńczak,

Miejscowości te były oczywiście różnej wielkości. Znamy dzięki rejestrowi poborowemu z 1531 r. obszar Żaboklik – 1,5 łana, Ujrzanowa – 2 łany oraz Golic i Grabianowa – po 2,5 łana. Wielkością wyróżniały się Siedlce – miały 6 łanów⁷⁸. Natomiast rejestr z 1552 r. przedstawia nam sytuację demograficzną w tych wsiach. Najwięcej ludności, bo czterdziestu dziewięciu osadników, a więc kmieci z rodzinami, posiadały Siedlce. Niewiele niżej plasowały się Golice z czterdziestoma sześcioma i Strzała z czterdziestoma trzema osadnikami. Grabianów posiadał dwudziestu dwóch. Ujrzanów dwudziestu jeden, a Żabokliki szesnastu. Słabo pod tym względem wypadły: Topór (12), Białki (10) i Jagodne (8). Najmniejszą wsią było jednak Zarzeczce – posiadało jedynie siedmiu osadników⁷⁹.

Zasługą Daniela Siedleckiego było uregulowanie granic posiadłości. W 1507 r. wytyczono je pomiędzy Wołą Siedlecką a Wołą Pruszyńską zwaną Stokiem (obecnie Stok Lacki) Pruszyńskich oraz Lipinami⁸⁰. Natomiast w 1509 r. ustalono granice między Siedlcami a Wołyńcami należącymi do Mikołaja Zaliwskiego, które leżały na Mazowszu. W sprawie tej brali udział komisarze królewscy oraz komisarze księżnej mazowieckiej Anny⁸¹. Jednak już w 1510 r. wystąpił nowy spór między szlachciami. Jego przyczyną był staw rybny. Musiał on się znajdować na rzece Żytnia (obecnie Muchawka), która rozdzielała nie tylko państwa, ale i prywatne posiadłości⁸². Nie stało się to przyczyną długotrwałych sporów, skoro już w 1512 r. Daniel przekazuje synowi Mikołaja – Dersławowi Zaliwskiemu pewne pola nad Żytnią⁸³. W tym właśnie roku Dersław został zwolniony (jako Mazowszanin) z podlegania jurysdykcji królewskiej i obowiązku w wyprawach wojennych, do czego był zobowiązany w związku z posiadaniem terenów w Koronie⁸⁴.

Wcześniej, bo w 1503 r. Daniel miał sprawę sądową z innym poddanym książąt mazowieckich – Gotardem z Niwisk, sędzią liwskim. Spór dotyczył rzeki Żytnia, a więc granicy między posiadłościami Daniela i Gotarda. Chodziło również o staw rybny na tej rzece oraz wykonanie przez Daniela grobli przez Żytnią ciągnącej się od brzegu będącego jego własnością do brzegu, którego właścicielem był Gotard. Konflikt rozstrzygnął 24 października król Aleksander Jagiellończyk w Kozimryнку (obecnie Radzyń Podlaski)⁸⁵.

A. Bryńczak; 57-78/23, oprac. B. Bryńczak, A. Bryńczak; Purzec: 57-78/25, oprac. B. Bryńczak, A. Bryńczak; Ujrzanów: 59-79/3, oprac. J. Kalaga

⁷⁸ Pawiński (1886) 380.

⁷⁹ Pawiński (1886) 401-402.

⁸⁰ AP Lublin, księga podkomorska łukowska; za: Kuraś (1983) 272.

⁸¹ Wierzbowski (1910) nr 603, nr 627.

⁸² Wierzbowski (1912) nr 9497.

⁸³ Wierzbowski (1912) nr 10199.

⁸⁴ Wierzbowski (1912) nr 10200.

⁸⁵ Wierzbowski (1915) Supplement, nr 1268.

Równie napięte stosunki panowały między Siedleckim a szlachtą zagrodową z okolic Łukowa: Grzegorzem z Jastrzębi, Mikołajem z Tworek, Bartłomiejem z Marścibrodów (obecnie Mościbrody), Maciejem z Radomyśla, Jakubem Jastrzębskim ze Śmiar, Jakubem z Kosiorków. Nie jest znana przyczyna sporu, ale wysokość nałożonego w 1511 r. przez starostę łukowskiego wadium – 200 grzywien świadczy o powadze sytuacji. Była to wówczas bardzo duża suma. Tak wysoki zakład miał uspokoić strony i skłonić je do pokojowego rozwiązania konfliktu na drodze sądowej⁸⁶.

O zamożności Daniela świadczy wzięcie w 1512 r. w dzierżawę za 345 florenów wsi królewskiej Wiśniów (obecnie Wiśniew) należącej do starostwa łukowskiego⁸⁷. Oprócz tego posiadał on w ziemi łukowskiej również Gułów, Wołę Gułowską i Dąbrowicę⁸⁸.

Nie mamy pewnych informacji o życiu prywatnym Daniela Siedleckiego. Jedynie Paprocki przekazuje o nim kilka ciekawostek. Miał więc mieć 3 żony i liczne potomstwo w liczbie 50 synów i córek. Był, jak go określił heraldyk „barzolibidinosus”. Jego córka, Dorota wyszła za nieznanego z imienia szlachcica herbu Ciołek⁸⁹.

Z tych legendarnych 50 dzieci na pewno znamy jedno. Był nim Stanisław, który odziedziczył po nim cały klucz siedlecki. Według Paprockiego był on chory na oczy⁹⁰, co nie przeszkodziło mu dalej w powiększaniu swojego majątku. Duża część nowych wsi została założona przez niego. Nie miał też konfliktów z sąsiadami jak jego ojciec i rzadko występował w sądzie. Żenił się dwukrotnie. Jego pierwszą żoną była Felicja – córka Andrzeja Bestrzejowskiego, sędziego ziemskiego lubelskiego. Z tego małżeństwa pochodził syn Florian. Po raz drugi zawarł małżeństwo z Agnieszką, córką Jerzego Czernego – starosty urzędowskiego, z którą również miał dzieci. Zmarł między 1566 r., kiedy to wyznaczył opiekunów dla swoich nieletnich dzieci, a także oprawę wdowią dla żony Agnieszki⁹¹, które w 1575 r. została odnotowana jako wdowa⁹².

Za jego czasów, w 1546 r. nastąpiła rewizja granic z Wielkim Księstwem Litewskim. Wytyczono również północną granicę jego posiadłości. Wiodła ona, podobnie jak wcześniej, rzeką Liwiec⁹³.

Zanim przejdziemy do najważniejszych osiągnięć Stanisława Siedleckiego, należy przywrócić się przynależności do administracji kościelnej ziem nad Liwcem i Muchawką. Należały one wówczas do diecezji krakowskiej i archidia-

⁸⁶ Wierzbowski (1912) nr 9985.

⁸⁷ Wierzbowski (1910) nr 1483.

⁸⁸ Plewczyński (1996) 24.

⁸⁹ Paprocki (1982) 548.

⁹⁰ Paprocki (1982) 548.

⁹¹ Wierzbowski (1919) nr 3327, nr 3328, nr 3329.

⁹² Plewczyński (1996) 27.

⁹³ Kuraś (1983) 225.

konatu radomskiego. Początkowo wchodziły w skład parafii łukowskiej, która powstała przypuszczalnie w XIII wieku⁹⁴. Chrystianizacja tych obszarów nie mogła być dogłębna i nic dziwnego, że na cmentarzu z XIII w. znajdujemy jeszcze dary pogrzebowe. Sytuacja zmieniła się w 1418 r. Powstała wówczas parafia w Zbuczynie już tylko w odległym o ok. 13 km okręgu parafialnym, w którym znalazły się wsie leżące na północ od wspomnianego lasu Tłuściec⁹⁵. Niestety zachowany dokument wymienia jedynie miejscowości pozostałe w macierzystej parafii łukowskiej. W 1448 r. nastąpiła ugoda dotycząca poboru dziesięcin ze wsi w parafii łukowskiej między biskupem krakowskim Zbigniewem Oleśnickim a rektorem parafii łukowskiej, Mikołajem. Ustalono w niej m.in., że opłaty z Siedlec, Pruszyzna i Golic będą należały do proboszcza łukowskiego⁹⁶. Wygląda więc na to, że mimo przynależności do parafii zbuczynskiej, dziesięcinę z tych miejscowości pobierał po 1418 r. nadal pleban łukowski.

Następna zmiana zaszła w 1471 r., kiedy to erygowano parafię w Pruszyźnie⁹⁷. Prawo pobierania dziesięcin z Siedlec, Golic, Zaboklik i Grabianowa przeszło wtedy na proboszcza pruszyńskiego. Sprawa utworzenia nowej parafii rozpoczęła się jednak kilka lat wcześniej, od umowy między Janem Pruszyńskim a Maciejem – plebanem ze Zbuczyna. Ten ostatni zgodził się na wydzielenie z jego parafii nowej z siedzibą w Pruszyźnie, prawdopodobnie w zamian za objęcie tamtejszego probostwa. Wśród darowizn na jego rzecz i następców powstał staw rybny usytuowany w lesie zwanym Siedliska niedaleko kościoła⁹⁸. Ten tajemniczy las od lat intrygował badaczy dziejów Siedlec. Zwykle wskazywano, że może to być pierwsza wzmianka o miejscowości⁹⁹. Oba wyrazy są bowiem bardzo sobie bliskie. Jednocześnie istnieje pewne prawdopodobieństwo, że część Siedlec w XV w. posiadali właściciele Pruszyzna. Z drugiej strony z Pruszyzna do

⁹⁴ Brak jakichkolwiek informacji o początkach parafii. Można jedynie domyślać się, że powstała z kościoła grodowego; Litak (1964) 54-57.

⁹⁵ Kuraś (1962) nr 328.

⁹⁶ Piekosiński (1905) nr 1448; Do dziś w większości prac na temat historii Siedlec jest uznawana za pierwszą pewną wzmiankę o Siedlcach, por. Plewczyński (1996) 24; Litak (1962) 149; Historycy kierują się tu wynikami badań A. Wintera z okresu międzywojennego [Winter (1939) 12-14; Winter (1969) 16].

⁹⁷ Zob. przyp. 64.

⁹⁸ Kuraś (1963) nr 425; Jak zauważył S. Kuraś [Kuraś (1983) 101], wydawca błędnie odczytał datę jako 1430 r. Jednak ugodę tę poświadczyli Jakub ze Skromowic – sędzia ziemi łukowskiej i Maciej z Domaszewnicy – podsędek. Ten pierwszy występował w dokumentach między 1464 r. a 1496 r., natomiast drugi między 1441 r. a 1475 r. [Gašiorowski (1990) 150]. Ugoda ta musiała więc zostać zawarta między 1464 r., kiedy to po raz pierwszy występuje jako sędzia ziemski łukowski Jakub ze Skromowic, a 1471 r. – datą erygowania parafii. Być może stało się to w 1470 r., skoro w ugodzie tej ustalono okres roku na uzyskanie zgody biskupa krakowskiego na powstanie parafii.

⁹⁹ Litak (1962) 153; Plewczyński (1996) 23.

Siedlec jest ok. 10 km, więc raczej nie określono by położenia tej sadzawki wyrażeniem „w pobliżu kościoła”. Nigdy więcej nie wystąpiła też w źródłach taka pisownia miejscowości. Co więcej, wyraz „siedliska” oznacza nie tylko miejsce zamieszkałe, osadę, ale też miejsce po osadzie, której już nie ma. W ustalaniu położenia lasu nie pomagają również lokalne nazwy różnych punktów w przestrzeni. Takie określenia często wskazują na pewne wydarzenia z przeszłości, a pamięć ludowa przechowuje je przez wiele lat¹⁰⁰. W pobliżu Siedlec nie występuje jednak obecnie żaden fragment terenu określany takim lub podobnym mianem. Kwerenda przeprowadzona wśród starszych mieszkańców wsi nie dała pozytywnego rezultatu¹⁰¹. Pamięć o tym miejscu zanikła przez wieki. Poza tym, pierwsza wzmianka o Siedlcach pochodzi z 1441 r., o czym była mowa wyżej. Wynika z tego, że las Siedliska nie ma nic wspólnego z Siedlcami.

Rozwój posiadłości Pruszyńskich, którego dowodem było powstanie parafii, został zahamowany w XVI w. Na początku tego stulecia dobra Siedleckich zdecydowanie wysunęły się na pierwsze miejsce pod względem wielkości. Doszło do tego, że większość terenu parafii zajmowały nie wsie patrona, ale innego szlachcica. Musiało to w końcu spowodować dążenia właścicieli Siedlec do oderwania się od parafii pruszyńskiej i utworzenie własnej. Kościół parafialny i prawo patronatu nad nim było bowiem oznaką prestiżu. Parafia powodowała powstanie wspólnoty, jednoczyła ludzi wokół jednego kościoła, a tym samym również konsolidowała dobra właściciela.

Pierwszą próbą utworzenia parafii w Siedlcach było wystawienie dokumentu fundacyjnego przez Stanisława Gniewosza 25 kwietnia 1530 r.¹⁰² Jednak sprawa się nie powiodła. Dopiero dwa lata później starania zostały uwieńczone sukcesem. 8 kwietnia 1532 r. Siedlecki wystawił następny dokument fundacyjny, a 22 listopada tego roku biskup Piotr Tomicki erygował parafię. Miała ona ok. 88,2 km²¹⁰³ i objęła wsie: Siedlce, Golice, Grabianów, Żabokliki, Ujrzanów oraz kuźnice, jedną nad Liwcem, drugą nad Żytnią¹⁰⁴. Jako powody tej decyzji podano dużą odległość i słabe drogi między posiadłościami Siedleckiego a Pruszyńcem. Szczególnie ciężką do przebycia miała być rzeka Rudnik, która była rwąca i często wylewała. To, według dokumentu, powodowało opuszczanie mszy i za-

¹⁰⁰ Np. Buko (2000) 61-83.

¹⁰¹ Kwerenda została przeprowadzona przez Wandę Książkowską i autorkę w okresie luty – kwiecień 2009 r.

¹⁰² Litak (1962) 156; Litak (1964) 72; Borychowski (2004) 8-9.

¹⁰³ Litak (1964) 89-90.

¹⁰⁴ Litak (1964) 71-72; Litak (1962) 156-162; Kopia dokumentu została dołączona do akt wizytacji parafii siedleckiej z 1816 r.: Archiwum Diecezjalne w Siedlcach, Actus visitationis generalis dekanatu Siedlecensis a R. D. Adalberto Skarszewski episkopo lublinensi per actae a D. 1816, sygn. 141 D [dalej AD Siedlce, Av], k. 000360 – 000362 v. Uprzejmie dziękuję za pomoc i udostępnienie dokumentu księdzu Bernardowi Błońskiemu, dyrektorowi Archiwum Diecezjalnego w Siedlcach.

niedbywanie innych praktyk religijnych¹⁰⁵. Obecnie między Pruszyńcem a najbardziej wysuniętymi na wschód Golicami i Żaboklikami płynie jedynie niewielki bezimienny ciek wodny, z którym można owy Rudnik identyfikować¹⁰⁶. O tym, że powody te były jedynie pretekstem, świadczy większa odległość z Golic do Siedlec (ok. 6 km) niż do Pruszyńca (ok. 4 km), a także obecność do tej pory jeszcze resztek bagien między Golicami i Żaboklikami a Siedlcami – w okolicach rzeczki Helenki. Bardziej decydujące były własnościowe niż geograficzne.

Co mogło być powodem tak długich starań? Porównując uposażenia parafii przez Stanisława Siedleckiego, dają się zauważyć pewne różnice. Początkowo przyszły patron ofiarowywał proboszczowi i jego następcom 3 pola po 2 włóki każde z przyległymi łąkami, ogród, staw rybny, prawo połowu ryb w dwóch jazach: jednym na Liwcu i drugim na Żytniej, wolny przemiał mąki w młynie fundatora bez żadnych opłat na potrzeby gospodarstwa plebańskiego oraz wolne korzystanie z lasu, w tym dostęp do drewna na opał i do budowy. W 1532 r. rozszerzył te nadania o plac w pobliżu kościoła pod domy proboszcza, jednego albo dwóch wikariuszy i sługi oraz naczynia liturgiczne: dwa kielichy, w tym jeden srebrny, dwie pateny, jedną monstrancję miedzianą, a także mszał i graduał. Ofiarował też trzy ornaty: jeden miał być z niebieskiego aksamitu, drugi z kosztownej jedwabnej tkaniny – kamchy obszywany u góry złotem i trzeci z tego samego rodzaju jedwabiu, ale już bez złotych ozdób. Co więcej, między 1530 a 1532 r. wybudował drewniany kościół i wyznaczył wokół niego cmentarz¹⁰⁷. Położony był on na zachodnich krańcach wsi, nieco na południowy wschód od dworu. Obecnie w tym miejscu znajduje się kaplica grobowa Aleksandry Ogińskiej pod wezwaniem Świętego Krzyża, a z cmentarza zachował się tylko nagrobek Mikołaja Szweykowskiego z 1797 r. Kościół parafialny został przeniesiony w XVIII w. nieco na zachód, już na teren miasta, gdzie na wschodniej pierzei rynku postawiono murowaną świątynię barokową.

Analiza warunków fundacji wykazuje, że późniejsza fundacja była znacznie bardziej hojna. Być może, jak to zauważył Litak¹⁰⁸, w 1530 r. wystąpiły obiekcje, że uposażenie jest zbyt małe i przez to parafia miałaby problemy z funkcjonowaniem.

Jednak dokument biskupa informuje o nieco innym problemie. Przeciwni utworzeniu nowej parafii zaprotestowali dziedzice Pruszyńca: Jan, Daniel, Stanisław i Hieronim oraz tamtejszy pleban Stanisław Brzowski. Nic w tym dziwnego. Wydzielenie parafii siedleckiej powodowało drastyczne uszczuplenie obsza-

¹⁰⁵ AD Siedlce, Av, k. 000360.

¹⁰⁶ A. Winter identyfikuje Rudnik z Helenką [Winter (1939) 15], jednak, Helenka płynie między Siedlcami a Żaboklikami i Golicami. Natomiast w dokumencie erygowania parafii zostało wyraźnie stwierdzone, że Rudnik płynie między wsiami Siedleckiego a Pruszyńcem (AD Siedlce, Av, k. 000360).

¹⁰⁷ AD Siedlce, Av, k. 000360, 000362.

¹⁰⁸ Litak (1962) 158-159.

ru parafii macierzystej i tym samym jej dochodów. Do tej ostatniej miało należeć od tej pory jedynie cztery wsie: Pruszyń, Błogoszcz, Grubale i Stok. Natomiast do siedleckiej aż sześć oraz dwie kuźnice. Prawdopodobnie właśnie ten protest spowodował odroczenie powstania nowej parafii.

Po dwóch latach i wybudowaniu kościoła nastąpiło kolejne nasilenie zażaleń o zgodę biskupa. Ten odelegował dwóch wizytatorów: Macieja – opata sieciechowskiego i Adama – proboszcza z pobliskiego Trzebieszowa, aby ci na miejscu rozeznali się w sytuacji. Wizytatorzy uznali słuszność próśb Siedleckiego. Po wysłuchaniu ich sprawozdania, biskup Tomicki odrzucił sprzeciw Brzowskiemu i jego patronów oraz zakazał im prób podważenia tej decyzji na przyszłość¹⁰⁹.

Kościółowi siedleckiemu nadano wezwanie Najświętszej Maryi Panny oraz św. Stanisława biskupa i męczennika¹¹⁰. Drugie wezwanie zostało zaproponowane przez Siedleckiego. Wezwanie maryjne dodane przez biskupa Tomickiego wkrótce zanikło¹¹¹. Siedlecki kościół parafialny posługiwał się tylko wezwaniem św. Stanisława. Co ciekawe, to samo *patrocinium* posiada kościół parafialny w Oleksowie, z którego wywodzili się Gniewosze Siedleccy.

W dokumencie erygowania parafii biskup Tomicki uregulował też kwestie prawne i finansowe. Pleban uzyskał prawo pobierania dziesięciny sno-powej z folwarków w Siedlcach i Golicach. Dochody proboszcza siedleckiego powiększały: kolęda ze wszystkich miejscowości w parafii. Jako rekompensatę za odebranie dużej części parafii pruszyńskiej, proboszcz siedlecki miał płacić odtąd pruszyńskiemu co roku na św. Marcina 60 groszy polskich. Także świętopietrze w miejscowościach należących do parafii siedleckiej miał zbierać dawnym zwyczajem pleban z Pruszyń. Natomiast dziesięcina pobierana z gruntów chłopskich należała nadal do proboszczów łukowskiego i pruszyńskiego w sposób ustalony przed powstaniem parafii w Siedlcach. *Subsidium charitativum* z parafii płacone przez plebana siedleckiego ustalono na 2 grzywny srebra¹¹².

Prawo patronatu przysługiwało jako fundatorowi beneficjum Stanisławowi Siedleckiemu kościoła. Prawo patronatu było dziedziczne. Pierwszym plebanem siedleckim, zgodnie z prawem kolatorskim wskazanym przez Stanisława Gniewosza był Mikołaj Kruzowski – kleryk niższych święceń¹¹³.

W dokumencie fundacji ustalono również obowiązki plebana. Miał on odprawiać razem z wikariuszami i służą kościelnym msze: w dniu roboczy jedną, zaś w niedzielę i święta dwie – poranną z prymą i wieczorną z niesporami.

¹⁰⁹ AD Siedlce, Av, k. 000360 v. – 000361.

¹¹⁰ AD Siedlce, Av, k. 000360 v.

¹¹¹ Jednak to, że go nie używano, nie oznaczało całkowitego zapomnienia. Zapisano je jeszcze w aktach wizytacji w 1715 r. Był to jedyny raz po erygowaniu parafii, kiedy wezwanie to zostało odnotowane; Borychowski (2006) 7.

¹¹² AD Siedlce, Av, k. 000360 v. – 000361 v.

¹¹³ AD Siedlce, Av, k. 000361.

W trakcie porannych nabożeństw miał modlić się za dusze fundatora i jego spadkobierców¹¹⁴.

Przy siedleckiej parafii jeszcze przed 1595 r. powstała szkoła. Budynek szkoły znajdował się w pobliżu kościoła oraz domów plebana i wikariuszy¹¹⁵.

Następnym wielkim sukcesem Stanisława Gniewosza było nadanie Siedlcom przez króla Zygmunta Starego praw miejskich w 1547 r. Miasto powstało na surowym korzeniu na gruntach wsi Siedlce, nieco na zachód od niej. Nazwano je Nową Siedlczą, natomiast wieś wkrótce zaczęto nazywać Starą Wsią. Niestety nie zachował się oryginał dokumentu. Jego rejestr został wpisany do Metryki Koronnej. Siedlcom nadano prawo magdeburskie (według przywileju króla Augusta III z 1746 r. była to odmiana prawa magdeburskiego – prawo chełmińskie¹¹⁶) i udzielono mu wolnizny od wszelkich opłat z wyjątkiem czopowego na okres 8 lat. Zezwolono też na organizację trzec jarmarków w roku: na ścieście Jana Chrzciciela (29 VIII), na św. Floriana (4 V) oraz na niedzielę Reminiscere (druga niedziela Wielkiego Postu) oraz na cotygodniowy targ we wtorek¹¹⁷. Co ciekawe, kościół parafialny długo nie znajdował się w mieście, ale w pobliskiej w Starej Wsi, a więc na gruntach dawnych Siedlec.

O prężności mieszkańców Siedlec świadczy wzmianka jeszcze sprzed lokacji miasta. Już w 1511 r. nosił odnotowany kupiec Michał Wydra z Siedlec, który zakupił za 20 kop groszy od księżnej mazowieckiej Anny kuźnicę usytuowaną na Liwcu w miejscu zwanym Mszadle w okolicach wsi Korytnica¹¹⁸.

Tym samym kończy się pierwszy etap w dziejach Siedlec. Okres, w którym były one wsią w pasie przygranicznym. W trakcie tych kilku wieków powoli przebyły długą drogę od małej leśnej osady, jaką były we wczesnym średnio-wieczu, do centrum dużego klucza dóbr z kościołem parafialnym, aż wreszcie otrzymały prawa miejskie. Niewielkie to było miasteczko, a wśród obowiązków jego mieszkańców były też robocizny na rzecz dworu¹¹⁹. Następnym impulsem do dalszego rozwoju były dopiero czasy księżnej Aleksandry Ogińskiej z domu Czartoryskiej, a więc druga połowa XVIII w. Jednak to właśnie okres przed 1547 r. był podstawą do późniejszego rozkwitu. Czas ten ukazuje również wpływ sytuacji politycznej na rozwój nawet niewielkiej miejscowości. W czasach najazdów i wojen Siedlce pozostawały niewielką puszczańską wsią. Po ustaniu walk, dzięki najpierw traktatom pokojowym między Władysławem Łokietkiem i Kazimierzem Wielkim a książętami litewskimi, a następnie unii polsko-litewskiej, Siedlce otrzymały możliwość swobodnego rozwoju i to wykorzystały. Wieś się powiększała, stała się siedzibą dworu, a jej właściciele posiadali coraz

¹¹⁴ AD Siedlce, Av, k. 000362.

¹¹⁵ Borychowski (2006) 19.

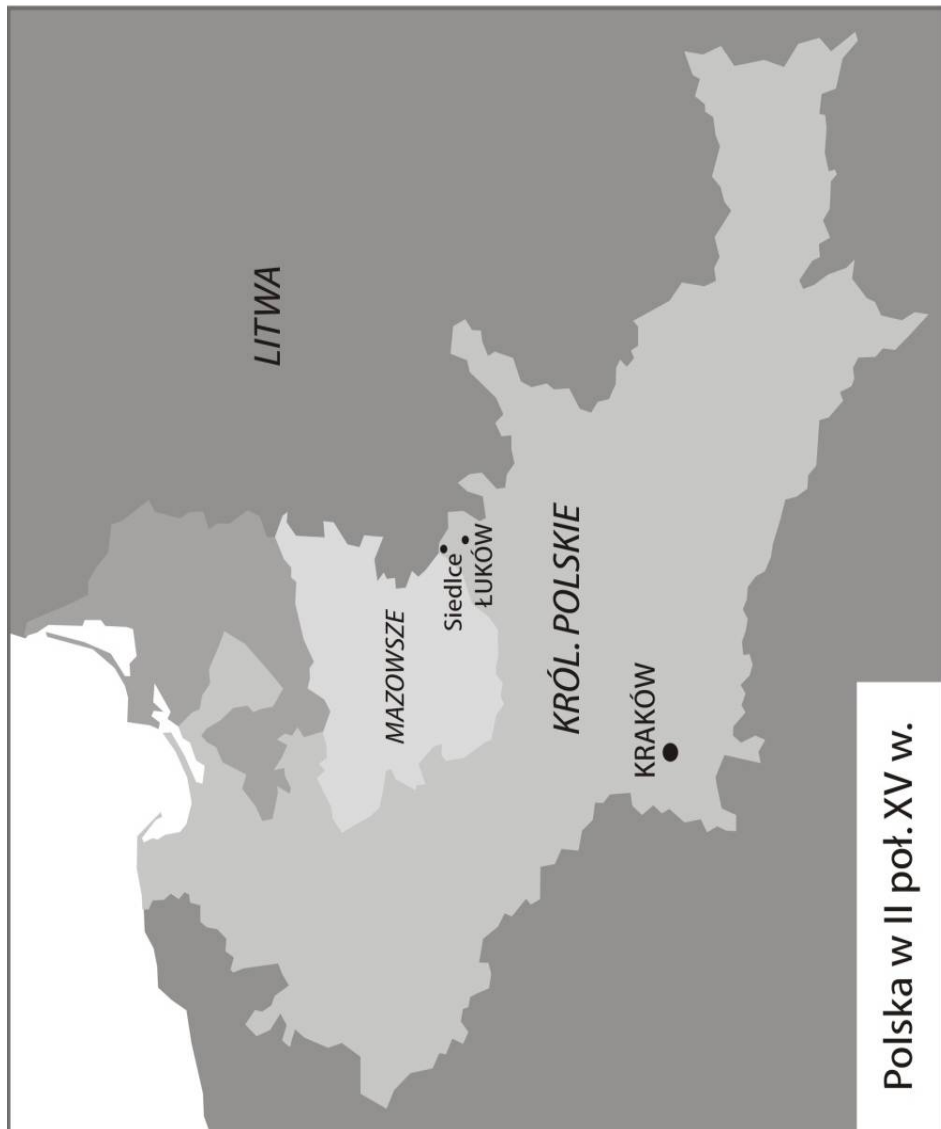
¹¹⁶ Ciara (1977) 101, 110.

¹¹⁷ Wierzbowski (1915) nr 22613.

¹¹⁸ Kuraś (1983) 210.

¹¹⁹ Ciara (1977) 105, 115.

więcej miejscowości. Następnym etapem była konsolidacja tych dóbr najpierw przez utworzenie parafii, a następnie miasta. Celem tej ostatniej decyzji było wykorzystanie i ożywienie lokalnego rynku.

Mapa 2. opracował W. Florczykiewicz

Bibliografia

Źródła

- Archiwum Diecezjalne w Siedlcach, *Actus visitationis generalis dekanatu Siedlencensis a R. D. Adalberto Skarszewski episkopo lublinensi per actae a d. 1816*, sygn. 141 D.
- Archiwum Państwowe w Siedlcach, *Zbiór dokumentów pergaminowych i papierowych 1746 – 1787*, sygn. 1 [dokument został wydany i przetłumaczony w: Ciara(1977) 96-118].
- Bullarium Poloniae: litteras apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens*, t. 4, 1417 – 1431 (1992), (ed.) I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, H. Wajs, Romae – Lublin 1992.
- Ciara S. (1977), *Przywilej króla Augusta III dla Siedlec*, [w:] *Prace archiwalno – konserwatorskie na terenie województwa siedleckiego*, J. R. Szaflik (ed.), Siedlce, 96-118.
- Herbarz Polski*, t. 6, (ed.) A. Boniecki, Warszawa 1903.
- Herbarz Polski*, t. 8, (ed.) K. Niesiecki, Warszawa 1979.
- Herby rycerstwa polskiego*, (ed.) B. Paprocki, Warszawa 1982.
- Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki Sławnego Królestwa Polskiego*, ks. VII, Warszawa 1974.
- Joannis Długosz senioris canonici cracoviensis Liber Beneficiorum nunc primum e codice autographo editus*, t. 1, Kraków 1863.
- Joannis Długosz senioris canonici cracoviensis Liber Beneficiorum nunc primum e codice autographo editus*, t. 2, Kraków 1864.
- Kodeks Dyplomatyczny Małopolski*, t. 3, (ed.) F. Piekosiński, Kraków 1887.
- Kodeks Dyplomatyczny Małopolski*, t. 4, (ed.) F. Piekosiński, Kraków 1905.
- Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529 (tzw. Liber retaxationum)*, (ed.) Z. Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968.
- Mappa szczególna woiewództwa lubelskiego zrzządzona z wielu mapp mieyscowych [...] przez Karola de Perthéesa*, skala ca. 1:2245000, Paris 1786.
- Matricularum Regni Poloniae Summaria*, cz. 4, vol. 1, *Acta cancellariorum 1507-1548*, (ed.) T. Wierzbowski, Warszawa 1910.
- Matricularum Regni Poloniae Summaria*, cz. 4, vol. 2, *Acta vicecancellariorum 1507-1535*, (ed.) T. Wierzbowski, Warszawa 1912.
- Matricularum Regni Poloniae Summaria*, cz. 4, vol. 3, *Acta vicecancellariorum 1533-1548*, (ed.) T. Wierzbowski, Warszawa 1915.

Matricularum Regni Poloniae Summaria, cz. 5, vol. 1, (ed.) T. Wierzbowski, Warszawa 1919.

Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. 3, *Małopolska*, A. Pawiński (ed.), [w:] *Źródła dziejowe*, t. XIV, Warszawa 1886.

Starodawne Prawa Polskiego Pomniki, (ed.), A. Z. Helcel, Kraków 1870.

Topograficzna Karta Królestwa Polskiego, Petersburg 1843, skala 1:126000, kolumna V sekcja IV.

Zbiór dokumentów małopolskich, cz. 1, *Dokumenty z lat 1257-1420*, (ed.) S. Kuraś, Wrocław 1962.

Zbiór dokumentów małopolskich, cz. 2, *Dokumenty z lat 1421-1441*, (ed.) S. Kuraś, Wrocław 1963.

Opracowania

Borychowski R. (2004), *Parafia św. Stanisława B. M. w Siedlcach w latach 1532-1918. Zarys dziejów. Część pierwsza*, „Prace archiwalno-konserwatorskie”, 14, 7-20.

Borychowski R. (2006), *Parafia św. Stanisława B. M. w Siedlcach w latach 1532-1918. Zarys dziejów. Część druga*, „Prace archiwalno-konserwatorskie”, 15, 7-22.

Buko A. (2000), *Pogańskie miejsca święte w krajobrazie osadnictwa wyżyny sandomierskiej*, [w:] *Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu*, S. Moździoch (ed.), Wrocław, 61-83.

Buko A. (2005), *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej*, Warszawa.

Dzieje Lubelszczyzny, t. 1, (ed.) T. Mencil, Warszawa 1974.

Dzieje Lubelszczyzny, t. 3, (ed.) S. Kuraś, Warszawa 1983.

Dzieje Lubelszczyzny, t. 4, (ed.) S. Wojciechowski, A. Sochacka, R. Szczygieł, Warszawa 1986.

Gąsiorowski A. (1990), *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII – XVIII wieku: spisy. T. 4, Małopolska: województwa krakowskie, sandomierskie i lubelskie*, z. 1, *urzędnicy małopolscy XII – XV wieku*, Wrocław.

Gierlach B. (2001), *Jak powstały Siedlce*, Pruszków.

Gierlach B., Wróblewski T. (1975), *Początki Siedlec*, [w:] *Siedlce*, t. 3, J. R. Szaflik (ed.), Siedlce.

Górska I., Paderewska L., Pyrgała J., Szymański W., Gajewski L., Okulicz Ł. (1976), *Grodziska Mazowska i Podlasia (w granicach dawnego województwa warszawskiego)*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.

Litak S. (1962), *Siedlce przed lokacją*, „Roczniki Humanistyczne”, 11. 2, 147-162.

Litak S. (1964), *Formowanie sieci parafialnej w łukowskim do końca XVI wieku. Studium geograficzno-historyczne*, „Roczniki Humanistyczne”, 12. 2, 5-131.

- Plewczyński M. (1996), *W Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, [w:] *Siedlce 1448-1995. 450-lecie nadania praw miejskich*, E. Kospath-Pawłowski (ed.), Siedlce, 22-44.
- Siedlce 1448-1995. 450-lecie nadania praw miejskich*, (ed.) E. Kospath-Pawłowski, Siedlce 1996.
- Sochacka A. (1987), *Własność ziemska w województwie lubelskim w średniowieczu*, Lublin.
- Szybkowski S. (1996), *Gniewosz Młodszy z Dalewic i Elżbieta Warszówna. Szkic z życia małopolskiej elity pierwszej połowy XV w.*, [w:] *Polska, Prusy, Ruś. Rozprawy ofiarowane prof. zw. dr hab. Janowi Powierskiemu w trzydziestolecie pracy naukowej*, B. Śliwiński (ed.), Gdańsk 163-174.
- Winter A. (1939), *Początki Siedlec*, Siedlce.
- Winter A. (1969), *Dzieje Siedlec 1448 – 1918*, Warszawa.
- Wiśniewski J. (1970), *Podlasie*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 4, cz. 1, Wrocław – Warszawa – Kraków, 172-174.
- Wroniszewski J. (1992), *Ród Rawiczów. Warszowice i Grotowice*, Toruń.
- Zientara B., Mączak A., I. Ihnatowicz I., Landau Z. (1988), *Dzieje gospodarcze Polski do 1939 r.*, Warszawa.
- Żaki A. (1974), *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.

Karty ewidencyjne

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie Delegatura w Siedlcach,
karty ewidencji stanowisk archeologicznych:

- Białki, 59-78/4, oprac. M. Bienia
Białki, 59-78/5, oprac. M. Bienia;
Białki, 59-78/7, oprac. M. Bienia
Białki, 59-78/8, oprac. M. Bienia
Białki, 59-78/10, oprac. M. Bienia;
Grabianów, 59-78/14, oprac. M. Bienia
Grabianów, 59-78/12, oprac. M. Bienia
Purzec, 57-78/25, oprac. B. Bryńczak, A. Bryńczak;
Siedlce, 58-78/1, oprac. M. Bienia
Siedlce, 58-78/4, oprac. M. Bienia
Siedlce, 58-78/11, oprac. M. Bienia
Strzała, 57-78/21, oprac. B. Bryńczak, A. Bryńczak
Strzała, 57-78/23, oprac. B. Bryńczak, A. Bryńczak
Ujrzanów, 59-79/3, oprac. J. Kalaga
Żytunia, 57-78/14, oprac. B. Bryńczak, A. Bryńczak
Żytunia, 57-78/18, oprac. B. Bryńczak, A. Bryńczak

Muzeum Regionalne w Siedlcach, karty ewidencyjne dóbr kultury, zbiory archeologiczne, oprac. Jacek Myrcha:

MRS/A/47, MRS/A/48, MRS/A/49, MRS/A/50, MRS/A/51, , MRS/A/52, MRS/A/53, MRS/A/54, MRS/A/55, MRS/A/56, MRS/A/57, MRS/A/58

Muzeum Regionalne w Siedlcach, Spis dóbr kultury niebędących muzealiami:

MRS/A/S/10, MRS/A/S/90, MRS/A/S/95, MRS/A/S/96, MRS/A/S/103, MRS/A/S/104, MRS/A/S/105, MRS/A/S/107, MRS/A/S/108, MRS/A/S/109, MRS/A/S/110, MRS/A/S/296, MRS/A/S/328, MRS/A/S/346, MRS/A/S/360, MRS/A/S/381, MRS/A/S/402

Summary

The village of Siedlce in the Łuków area

Although it has been a settlement since the ninth century, the sources regarding Siedlce before it was granted the town charter are few. The town was situated at the northern edge of the Łuków district, which was a part of the Kingdom of Poland. . The first houses were (found?) on the grounds of the present day palace and the town hospital. The first mention of Siedlce in the written records comes from 1441, when Wojciech of Michów from the Rawicz family exchanged his property with that of his relative Elżbieta, wife of Jan from Oleksów. He gave her half of Siedlce as well as half of Golice, Wola Siedlecka and Wola Golicka in the Łuków district and received in return half of Rudno and half of Składów in the Lublin district. . Elżbieta was in all probability the grandmother of Daniel Gniewosz Siedlecki, the owner of Siedlce at the turn of 16th century. In the early 16th century, Daniel Gniewosz's properties, and subsequently his son's, Stanisław Gniewosz's, properties, flourished. In addition to Siedlce, they owned between ten and twenty other villages and ironworks by the Muchawka and Liwiec rivers. In 1532, a parish was established and a church under the name of the Blessed Virgin Mary and Stanislaus of Szczepanów, the bishop and martyr, was erected. Another success of Stanisław Siedlecki was the granting of the town charter by Sigismund I the Old in 1547 on the basis of which a town, named Nowa Siedlca, was established a little further west from the village.